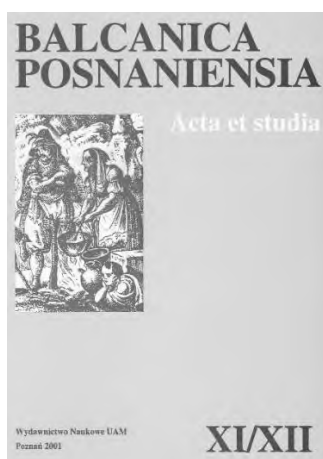

Rokai Petar, *Oplata dziesięciny kościelnej przez Serbów jako źródło konfliktów społecznych w średniowiecznych Węgrzech*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2001, t. 11–12, s. 35–40.

<https://doi.org/10.14746/bp.2001.11-12.4>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52646>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

OPLATA DZIESIĘCINY KOŚCIELNEJ PRZEZ SERBÓW JAKO ŹRÓDŁO KONFLIKTÓW SPOŁECZNYCH W ŚREDNIOWIECZNYCH WĘGRZECH

PETAR ROKAI

ABSTRACT. Rokai Peter. *Oplata dziesięciny kościelnej przez Serbów jako źródło konfliktów społecznych w średniowiecznych Węgrzech* (Payment of the church tithe by Serbians as a source of social conflicts in the mediaeval Hungary). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, XI/XII, Poznań 2001. Adam Mickiewicz University Press, pp. 35-39. ISBN 83-232-1078-0, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Peter Rokai, Universitet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju, Filozofski fakultet 21000 Novi Sad, Stevana Musića 24, Jugosławia.

Osiedlanie się jakiegoś narodu na terenie innego państwa z reguły miało wiele aspektów. Tak było również wówczas, gdy Serbowie, ratując się przed Turkami, zaczęli w XV wieku osiedlać się w większych grupach na obszarze Węgier. Jednym z problemów, które ten proces historyczny wywołał, była kwestia opłaty przez prawosławnych, a posługując się językiem ówczesnych dokumentów węgierskich – Serbów schizmatyków (*Rasciana*), dziesięciny na rzecz Kościoła katolickiego.

Problem ten był już od dawna rozpatrywany w historiografii, ale nigdy do końca nie został zbadany, prawdopodobnie z powodu swojej złożoności. Naturalnie, my również nie możemy tym razem objąć wszystkich jego aspektów, musimy się zadowolić jedynie zwróceniem uwagi na niektóre, dotychczas mniej eksponowane. Postaramy się odpowiedzieć na pytanie, jakie konflikty wywołała sprawa opłaty przez Serbów dziesięciny kościelnej, zarówno pomiędzy osadnikami narodowości serbskiej a władzami Węgier, jak również w łonie samego społeczeństwa węgierskiego.

Zanim jednak przejdziemy bezpośrednio do przedmiotu naszego wykładu, należy w skrócie naszkicować najważniejsze związane z nim fakty. W starszej historiografii zakorzeniona była opinia, że Serbowie osiadli na terytorium Węgier byli całkowicie zwolnieni z płacenia dziesięciny kościelnej. Już w jednej z moich wcześniejszych prac wykazałem, że ci Serbowie, którzy byli albo stali się chłopami, po

pewnym czasie po swym osiedleniu byli zobowiązani do płacenia tej daniny¹. Tę swoją konstatację przyjął także, wraz z podaniem dalszych przykładów, wybitny mediewista Sima Ćirković, autor jednej z części wielotomowej reprezentatywnej *Historii narodu serbskiego (Istorija srpskog naroda)*, wydanej w 1982 roku².

Moje badania potwierdziły, że chłopci serbscy, zamieszkujący w majątkach węgierskich właścicieli świeckich, byli zobowiązani do opłaty tej daniny Kościołowi katolickiemu, to znaczy lokalnemu biskupowi. Chłopi Matyasa Marotiego, zamieszkujący w jego posiadłości znajdującej się w komitacie Valkò (Vukovar), od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XV wieku mieli obowiązek płacenia kościelnej dziesięciny biskupowi w Pécs³, a chłopci serbscy z rodziny Poša z Sera z okolic Temesváru (Timișoary) w tym samym czasie musieli płacić tę samą daninę biskupowi z Csánadu⁴. Niejednokrotnie chłopci serbscy unikali płacenia dziesięciny Kościołowi katolickiemu, celowo zaniebując z powodu tego obciążenia swoje winnice⁵. Używając współczesnej terminologii, można by to określić jako bierny opór serbskich chłopów przeciw węgierskiej warstwie feudalnej. Należy jednak podkreślić, że – jak świadczą rejestry dziesięciny kościelnej z terenów dzisiejszej Bački – większość Serbów, która była do tego zobowiązana, płaciła dziesięcinę czyli *pecuniam christianitatis*⁶.

Sprawa poboru dziesięciny od chłopów serbskich stała się źródłem konfliktów między chłopami serbskimi a społeczeństwem węgierskim jako całością, a także konfliktów wewnątrz samej węgierskiej warstwy feudalnej. Obowiązek ten narzucony na serbskich chłopów doprowadził do sporów między właścicielami świeckimi z jednej a lokalnymi biskupami, to znaczy władzami kościelnymi, z drugiej strony. Maroti bowiem, jeszcze w poprzednim okresie, otrzymali od biskupa Pécsu prawo pobierania dziesięciny w swoich majątkach w komitacie Valkò. Najprawdopodobniej jednak do 1466 roku nie pobierali tej daniny od nowo przybyłych chłopów serbskich.

W tymże roku, tj. 1466, ostatni męski potomek tego rodu – Matyas Maroti – zwrócił biskupowi Pécsu, Ivanowi Česmičkowi, humaniście znanemu pod pseudonimem Janus Pannonius, prawo pobierania daniny kościelnej. Zawarte przez tych dwóch porozumienie wprowadziło obowiązek uiszczania dziesięciny także przez chłopów serbskich (*iobagiones Rascianos*), którzy jednak zostali jeszcze potraktowani ulgowo. Przez pierwsze dwa lata po swym osiedleniu się Serbowie mieli płacić tylko zmniejszoną sumę: 6 i 8 denarów, a dopiero trzeciego roku pełną kwotę 12 denarów.

¹ P. Rokai, *Prilog poznavanju položaju Srba u Ugarskoj u XV veku*, Zbornik Matice srpske za istoriju, 6, 1972, 87-91; tenże, *Egy ismeretlen Janus Pannonius – oklevél* (Horváth J. – V. Kovács S., Janus Pannonius, Memoria Saeculorum Hungariae, 2), Budapest, 1975-188.

² *Istorija srpskog naroda*, II, Beograd, 1982, 441-442

³ P. Rokai, op. cit., 87-91; tenże, op. cit. 175-188; *Istorija srpskog naroda*, 441-442.

⁴ *Magyar országos levéltár*, Collectio antemohacsiana (DI) 93.401; *Istorija srpskog naroda*, 442.

⁵ F. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)*, Starine JAZiU, XXVIII, 1937, 112; *Istorija srpskog naroda*, II, 453.

⁶ I. Szabó, *Bács, Bodrog és Csongrád vármegye dézsmalajstromai 1522-ből*, A Magyar nyelvudományi társaság kiadványai, 86, Budapest, 1954, 1-84.

Jak głosiło obwieszczenie, przywilej ten otrzymali Serbowie dlatego, żeby nie powracali przez Sawę pod rządy Turków. Powrót Serbów oznaczałby dla Matyasa Marotiego, używając dzisiejszej terminologii, stratę siły roboczej i podatników, co oczywiście dotkliwie by odczuł. Wycofanie się Serbów z Węgier nie leżało również w interesie biskupa Pécsu – w takim przypadku bowiem on także straciłby płacących. Umożliwiło to osiągnięcie tym razem kompromisu.

Można jednak dostrzec sprzeczność interesów pomiędzy Matyasem Marotim a Janusem Pannoniusem, jako przedstawicielami feudałów świeckich i kościelnych, w związku z eksploatacją chłopów serbskich. Zaznaczył to zresztą autor obwieszczenia o ich porozumieniu, które – według jego słów – zostało osiągnięte dzięki pośrednictwu króla Macieja Korwina⁷. Płacenie dziesięciny przez serbskich chłopów, jako źródło konfliktu między węgierskimi kościelnymi i świeckimi feudałami, jest jeszcze bardziej dostrzegalne w innym przypadku. Biskup Csánadu János Salkolji narzucił w 1469 roku interdykt „propter decimas Rascianorum” na posiadłości rodziny Poše z Seru w okolicy Temesváru⁸. Nie wiemy, jak to się skończyło w tym wypadku, lecz fakt ten wyraźnie wskazuje na to, że sprawa poboru dziesięciny kościelnej od serbskich chłopów mogła być również przyczyną konfliktów pomiędzy feudałami – przedstawicielami tej samej wiary i narodowości, jeśli z tego powodu ich interesy ekonomiczne były sprzeczne.

Praktyką tą, po raz pierwszy wspomniana w porozumieniu Marotiego i Janusa Pannoniusa z 1466 roku, na mocy prawa z 1481 roku objęto później całe Węgry⁹. Nie ma wątpliwości, iż taki sens ma również prawo z 1495 roku, choć nie wspomniano w nim o ograniczeniu czasowym¹⁰. Wprawdzie nie zostało to dokładnie w tych prawach sprecyzowane, można jednak przypuszczać, że dotyczą one tej kategorii prawosławnych Serbów (chłopów), która już była objęta obowiązkiem płacenia dziesięciny kościelnej. Z powodu tego niedopowiedzenia z biegiem lat narastały konflikty związane z wykładnią tej ustawy prawnej. Zwróćmy na nie jeszcze uwagę w dalszej części naszego wykładu.

Dotychczas rozważaliśmy dwa rodzaje konfliktów, których przyczyną był obowiązek opłaty dziesięciny przez Serbów. Wśród Serbów osiadłych na Węgrzech byli nie tylko chłopci, ale także feudałowie. Toteż w związku z opłatą dziesięciny dochodziło także do konfliktów pomiędzy świeckimi właścicielami – Serbami a przedstawicielami Kościoła katolickiego na Węgrzech. Świadczy o tym list, który w połowie lat 90. XV wieku arcybiskup Kalocsy-Bacski Petar Varadi skierował do Jerzego Brankovicia, despoty serbskiego zamieszkałego na Węgrzech. W liście tym Petar Varadi odpowiada na zarzuty Jerzego Brankovicia, że arcybiskup za zgodą króla Władysława II Jagiellończyka i za pomocą organów państwowych skonfiskował jako dziesięcinę pewną ilość sztuk bydła z posiadłości despoty. Despota Jerzy Branković próbował obronić swoją posiadłość oraz chłopów przed poborem

⁷ P. Rokai, op. cit., 87-91; tenże, op. cit., 183-184; *Istorija srpskog naroda*, II, 442.

⁸ Dl. 93.401; *Istorija srpskog naroda*, II, 442.

⁹ *Magyar törvénytár* (Corpus iuris hungarici), II, 1000-1526, Budapest, 1899, 388-391; *Istorija srpskog naroda*, 442.

¹⁰ *Corpus iuris hungarici*, 588; *Istorija srpskog naroda*, 442.

dziesięciny kościelnej, powołując się na swoje wyznanie prawosławne. Arcybiskup oświadczył mu na to w dość ostrych słowach, że despota, niezależnie od tego, że jest schizmatykiem, tj. prawosławnym, musi przestrzegać prawa chrześcijańskich, tj. katolickich Węgier¹¹.

Na podstawie tego listu Petara Varadiego, Sima Ćirković w *Historii narodu serbskiego* wyraził opinię, iż „ideał jedności religijnej musiał być szczególnie obcy Serbom, pochodzącym z kraju prawosławnego, w którym każde większe osiedle kupieckie miało katolicką parafię i katolicki kościół”¹². Z całym szacunkiem do opinii Simy Ćirkovicia, chcielibyśmy przy tej okazji wskazać na jeszcze inne porównanie. Przykład sytuacji katolickich wiernych w średniowiecznej Serbii jest w swym sensie bliższy treści listu Petara Varadiego. Chcemy mianowicie zwrócić uwagę na fakt, iż łacinnicy, tj. katolicy mieszkający średniowiecznej Serbii, także mieli określone zobowiązania finansowe wobec Cerkwi prawosławnej, to znaczy wobec jej kleru (duchowieństwa). Świadczy o tym list papieża Klemensa VI do cara Duszana z 1346 roku. Na podstawie tego listu papieskiego można wnioskować, że katolicy musieli dawać dla prawosławnego monasteru Św. Archanioła w Prizrenie dziesięcinę w postaci wina i masła¹³.

Z drugiej strony rzuca się w oczy to, że Jerzy Branković, sadzac po odpowiedzi Petara Varadiego, nie powołał się na religijna przynależność swoich chłopów, zobowiązanych do płacenia dziesięciny kościelnej, lecz na swoją. Varadi chciał więc w rzeczywistości tylko oświadczyć despotcie, że religijna przynależność właścicieli przy obciążeniu chłopów dziesięciną kościelną nie jest istotna. Prawidłowość naszego rozumienia i interpretacji listu Varadiego potwierdza jeszcze jedna okoliczność. Chłopi zamieszkali w dobrach kościelnych w średniowiecznych Węgrzech nie płacili dziesięciny. Daniny nie płaciły również prawosławne instytucje cerkiewne ze swych posiadłości. Z dziesięciny kościelnej zwolnione były na przykład posiadłości greckiego monasteru Św. Dymitra w Sremskiej Mitrovicy pod koniec XII i na początku XIII wieku. Dokument, który zawiera ten przywilej, został potwierdzony przez króla węgierskiego i papieża¹⁴.

Na zakończenie należy stwierdzić, że jeśli opłata przez prawosławnych Serbów dziesięciny na rzecz Kościoła katolickiego była w średniowiecznych Węgrzech źródłem konfliktów, to nie miały one podłoża religijnego ani narodowego, lecz ekonomiczne. Wskazuje na to fakt, że do konfliktów na tym tle dochodziło między innymi także wśród katolików z niektórych kategorii społecznych. Po Wielkiej Wędrówce Serbów z 1690 roku, zwierzchnicy cerkwi serbskiej, uważając się za przedstawicieli wszystkich Serbów w monarchii habsburskiej i powołując się na

¹¹ C. Wagner, *Epistolae Petri de Warda*, Posonii, 1776, 125-126; *Istorija srpskog naroda*, II, 443, 453.

¹² *Istorija srpskog naroda*, II, 443.

¹³ M. Jović, *Srbija i rimokatolička crkva u srednjem veku*, Kruševac, MCMXCIV, 82.

¹⁴ G. Györffy, *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása*, A Magyar Tudományos Akadémia társadalmi-történeti osztályának közleményei, III/1-2 (1953), 84; tenże, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 5 (1959), 41.

wspomniane ustawy, to znaczy dowolnie je tłumacząc, żądali dla wszystkich prawosławnych zwolnienia z dziesięciny na rzecz Kościoła katolickiego. Konflikt ten nabrał wówczas znamion konfliktu religijnego między dwiema homogenicznymi wspólnotami kościelnymi. Z czasem inne jego aspekty pójdą w niepamięć¹⁵.

tłumaczyła Stanisława Kostić

PAYMENT OF THE CHURCH TITHE BY SERBIANS AS A SOURCE OF SOCIAL CONFLICTS IN THE MEDIAEVAL HUNGARY

Summary

Paying church tithe in the mediaeval Hungary was a source of social conflicts. When Serbians began to settle in larger groups in the 15th century in the area of the mediaeval Hungary a problem emerged of paying church tithe by the Orthodox Serbians to the Catholic Church. This problem has been the subject of studies for a long time, but it has never been researched comprehensively.

In historiography an opinion was prevalent that all Serbians, settled in the area of Hungary, had been exempt from paying tithe to the Catholic Church for ever. However, most of the Serbians paid the tithe.

This obligation imposed on Serbians peasants led to conflicts between the secular and church authorities. At the same time, there were conflicts brought about by the tithe between Serbian secular land owners and the representatives of the Catholic Church in Hungary. The proof of this is a letter which Archbishop Kaloscy-Baczki, Petar Varadi, sent to the Serbian despot Jerzy Brankovic.

In this letter, Petar Varadi wrote, using strong words, that the despot, in spite of the fact of being an Orthodox believer must observe the Catholic rules in force in Hungary. By the way of this letter, a parallel should be made here as to the situation of Catholic believers in the mediaeval Serbia, namely, that its Catholic inhabitants also bore definite financial obligations towards the Orthodox Church. Varadi wanted the despot to be aware that the religious beliefs of the land owner had no influence on the duty to pay church tithe by peasants who belonged to him.

Peasants did not pay any tithe in church estates in mediaeval Hungary. Neither did those peasants who lived on landed estates of the Orthodox Church. It can be seen that paying tithe to Catholic Church in mediaeval Hungary by the Orthodox Serbians did not lead to conflicts of a religious or national nature, but to the economic one. As it was, similar conflicts occurred also between Catholic groups of the society.

Only after a great wandering of Serbians in 1690, when the leaders of the Serbian Church demanded exemption of all the Orthodox believers from paying tithe to the Catholic Church, did the conflict become one of a religious character.

¹⁵ S. Gavrilović, *A szerbek magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdése* (I. Zombori, *A szerbek Magyarországon*), Szeged, 1991, 91-109.